

Oncești - așezarea cu două cetăți sau două inimi istorice

Cercetător Dr. Ilie Gherheș

Muzeul Județean de Etnografie și Artă Populară Baia Mare

În nord-vestul țării noastre, puține sunt localitățile care să se fi învrednicit cu atâta prestigiu, precum Oncești. În a sa „Istorie a Maramureșului”, Alexandru Filipașcu, singurul deocamdată autor al unui asemenea demers integrator, consemna, referitor la Oncești în subcapitolul „12. Satele și proprietarii lor în sec. XIV - XV”, la subdiviziunea „V. Ierașul Cosău”, următoarele: „Oncești (ung. Vácsfalva), împreună cu Nănești și Valea Porcului forma ținutul Cetății, ce în 1360 era proprietatea lui Oancea, fiul lui Lupu Stan <<Wanchuk Fily Farcstan... possessio olachalis Waralia>>. (cf. ib. nr. 20). După acest Oancea comuna și-a schimbat numele în Oncești (<<Varalya alio nomine vanchokfalva>>) (cf. ib. nr. 86 din 1408)”.¹

Fiecare descoperire arheologică adaugă cunoștințe noi, iar un număr tot mai mare de artefacte litice, atribuite, pe criterii tehnico-tipologice epocii paleolitice (1.000.000 - 10.000 a. Chr.) întregesc tezaurul istoric local. În general piesele au fost prelevate de pe suprafața unor terase sau platouri dar și din aluviunile unor râuri (meandre din culoarul depresionar Bârsana - Vadu Izei, Valea Tisei ș.a.). În panopia acestor descoperiri Onceștiul își are locul său de frunte în dovedirea vechimii civilizației umane din teritoriul identificat îndeobște cu bazinul superior al Tisei.²

În cadrul expoziției organizate în anul 1993, de către Muzeul Județean Maramureș, Baia-Mare și Muzeul Maramureșean din Sighetul Marmației, la sediul celei de-a doua instituții, intitulată „Comori preistorice din Țara Maramureșului”, localitatea Oncești a fost reprezentată prin: „Descoperire izolată. Topor de piatră. (L. 20,3 cm). Epoca neolitică.”³

Din epoca bronzului, convențional întinsă între anii 2.000 - 800 a. Chr. avem o descoperire mai recentă; este vorba de un depozit de spade (o spadă lungă cu limbă la mâner, una cu cupă la mâner și, în sfârșit, un fragment de bronz). Toate cele trei obiecte sunt bogat ornamentate și aparțin subdiviziunii Bronzului târziu.

Pe de altă parte, așa-zisa perioadă dacică (clasică), respectiv secolele I a. Chr. - I p. Chr. a fost pusă în evidență și confirmată în urma săpăturilor arheologice sistematice din anii 1964 - 1965; având loc ca urmare a periegezelor arheologice făcute de către domnul Francisc Nistor, directorul de atunci al Muzeului Maramureșului, din Sighetul Marmației.

Așezarea și cetatea dacică din locul numit Cetățeaua (unii cercetători istorici acreditează ideea că în hotarul Onceștilor ar fi fost fiind două cetăți, ceea ce demonstrează că la cumpăna dintre era veche și era nouă, creștină, aici existau locuințe de suprafață, fără temelii de piatră, din nuiele împletite, în pereți, între pari și lipite cu un strat de lut. Așezarea ar fi fost, așadar, modestă având un număr de câteva astfel de colibe și ar fi adăpostit o comunitate mică de crescători de animale. În anumite împrejurări aceștia și-ar fi părăsit sălașul (sezonier sau permanent), într-un mod organizat însă, fără grabă, și, ca atare, nelăsând în urma lor prea multe dovezi arheologice, decât urmele acestor construcții, precum și faptul că acestea au sfârșit mistuite de foc (arderea ar fi putut surveni în mod voluntar, existând această practică în acel moment istoric și în acea fază de dezvoltare, în cazul unei strămutări).

Negăsindu-se obiecte de metal, monede sau alte obiecte arheologice specifice perioadei arheologice date, analiza de specialitate s-a rezumat doar la studiul obiectelor de ceramică și la observațiile stratigrafice. Acestea nefiind întregi sau întregibile s-a tras totuși concluzia că ar proveni de la niște străchini sau fructiere dacice, lucrate dintr-o pastă bună, în general, bine arsă oxidant, având un spectru coloristic cuprinzător: roșu, gălbui, gălbui-roșiatic (în unele cazuri cu interiorul negru), negru ș.a. Ceramica a fost lucrată cu mâna sau la roată și, uneori împodobită cu motive geometrice.

Cetatea de la Oncești se bucură de statutul de prima așezare dacică cercetată, „săpată” sistematic, pe teritoriul Maramureșului; de aici și lipsa posibilității efectuării unor comparații și extragerea unor concluzii pe bază de similaritate, la momentul respectiv. Unii dintre cercetători au fost de părere că parte din materialul descoperit cu ocazia acelor săpături arheologice ar aparține secolului al IX lea, ceea ce ar proiecta valoarea acestor artefacte într-o altă arie de preocupări și interese istoriografice.⁴

Cnezatul Varaliei sau Subcetate a cuprins, după aprecierea lui Radu Popa, „cel puțin patru sate: Bârsana, Nănești, Oncești și Valea Porcului. S-ar putea ca și satele Vad și Tursad să fi aparținut inițial aceluiași cnezat de vale, ipoteză ce se întemeiază, pe lângă considerente de ordin geografic, pe similitudinea de nume între cnezii din Vad și Oncești”.⁵

La 1411 este amintită localitatea Thurzad, identificată azi cu Dealul Satului, din Vad, pe lângă care curge o vale, de lângă Vad, care poartă același nume. Precizând că „cetatea de piatră de deasupra Onceștiului, care explică numele nu poate fi mult mai veche decât mijlocul veacului XIV”, același istoric, neîntrecut încă în analiza și prezentarea secolului al XIV lea maramureșean, mai conchidea că „este

firesc ca la începutul veacului teritoriul să fi purtat alt nume”. În acest fel, Radu Popa își explică și prevalența nobililor din Oncești, chiar și față de cei din Bârsana, nu numai față de ceilalți din zonă: „Pentru raportul mai vechi, de la începutul veacului, dintre cnezii din Oncești și Bârsana, se pare că feudalii din Oncești, deși apar mai târziu în documente, au avut o situație superioară. Dar această opinie nu se întemeiază deocamdată decât pe prezența lângă Oncești a cetății amintite”.⁶

Trecând din hotarul, din aria dovedită a cetății Onceștiului, în tărâmul adumbrit al legendei, să mai spunem că mijlocul secolului al XIV lea, în drumul lui spre Moldova și Galiția, Ludovic I cel Mare, rege al Ungariei (1342 - 1382) și al Poloniei (1370 - 1382) a poposit, o fărâmă de timp, în hotarul Onceștilor, stâmpărându-și setea, dintr-o fântână, care este numită până astăzi „Fântâna Craiului”.⁷

În altă ordine de idei, la 14 mai 1360, în documentele istorice scrise apare moșia Varalia (Wàralja), în traducere „Subcetate”, a cărei parte apuseană este donată de către același rege angevin unui foarte puternic nobil local cu numele de Wànchuk. Acest onomastic va apărea sub mai multe forme, în documentele vremii (Ivanchok, Vanch, Vanchuk ș.a.), fiind de fapt traducerea în limba de cancelarie a vremii a românescului Oancea sau Onciul. De la acest patronim puternic provine și numele localității, consemnat în documentele medievale în peste zece variante: Wanchokfalva, Wanchokfalus, Vancsafalva, Vantsfalva ș.a.

Descendenții acestui neam Oancea, în linie patriliniară, sunt străbunii familiilor mari de azi ai localității și ai zonei, așa cum rezultă din observațiile genealogice minimale referitoare la perioada medievală: Godja alias Vancea, Coroiu, Danciu, Drăguș, Negrea, Grigor alias Nemeș alias Goja, Iura, Nemeș și/sau, în sfârșit rezistentul patronim Vancea, întâlnit într-o frecvență și mai mare.⁸

De asemenea, într-o altă ordine de idei, majoritatea cunoscătorilor istoriei Onceștilor au căzut de acord, în timp, că turnul de pe Cetate a aparținut unui mare nobil local, unui cneaz de vale, cel puțin, iar încetarea locuirii platoului s-a petrecut tot voluntar; oamenii acelor vremuri și ai acelor locuri, retrăgându-se fără a fi agresați, forțați în vreun fel. În spiritul acestei aserțiuni pot fi invocate păraginirea, ruinarea treptată, în timp a cetății, din care s-au mai păstrat doar numele și o cantitate apreciabilă de material arheologic. De remarcat faptul că și în cazul de față avem de-a face cu un fenomen istoric opus celor invocate de către istoriografiile străine și neprietene.

De-a lungul timpului (medieval, mai ales), onceștenii au luat parte la mai toate evenimentele istorice, fiind consemnați atât în rândurile armatelor lui lancu de Hunedoara (voievod al Transilvaniei 1441 - 1456),

cât și, mai cu seamă în armata lui Matei Corvin (rege al Ungariei 1458 - 1490).

După cum se știe, soarta craiului care a fost și cel mai iubit rege al Ungariei de către românii maramureșeni, a stat în mâna acestora, atât a lui cât și a prestigiosului său regat de la acea vreme, mai ales cu ocazia bătăliei din 15 decembrie 1467, când moldovenii lui Ștefan cel Mare (1457 - 1504), celălalt domnitor român de geniu, ar fi încercat să-i surprindă pe invadatori, în târgul Baia, pe timp de noapte, în momentul în care oastea craiului sărbătorea Crăciunul. În treacăt fie spus această celebră bătălie de la Baia, precum întreaga campanie din Moldova, din acea iarnă ar trebui să fie mai altfel revendicată și asumată istoric de către maramureșeni. Acest eveniment de referință din istoria relațiilor moldo-ungare sau dintre Ștefan cel Mare și Matei Corvin este reflectat și în „Diplomele maramureșene din secolele XIV și XV” ale academicianului Ioan Mihalyi De Apșa, care mai nota, la 1900: „...conflictul s-a întâmplat la 15 Decembrie 1467, în orașul Baia, în Moldova. În luptă au căzut mai multe mii de ostași din ambele părți. Însăși vieația regelui Mathia era în pericol, fiind lovit cu săgeată în spinare; urmele loviturii le-a simțit încă și după patru ani (Bonfin IV.1) Regele, după luptă, n-a mai stat în Moldova; neci voivodul Ștefan nu l-a urmărit”.⁹

De asemenea, memoria istorică a maramureșenilor păstrează, ca pe o moștenire prețioasă, faptul că regele maghiar Matei Corvin ar fi purtat această campanie militară în Moldova pe „spesele” nobilului Petru Gherheș din Sarasău. În același timp de remarcat faptul că acest moment istoric precum și relația foarte specială dintre maramureșeni și cel mai iubit rege maghiar a lăsat urme adânci în portul tradițional al maramureșenilor, respectiv prevalența unor piese de îmbrăcăminte de nuanță închisă, inspirate de ținuta neagră a gărzii regelui maghiar, din care au făcut parte mulți dintre nobilii maramureșeni.

Recunoscător acestei relații, reciproc avantajoase, regele a acordat „o distincțiune rară și de mare însemnătate”, în epocă: „...luând seama și fiind atenți la credința și slujbele credinciosului nostru, nobilul Coroi de Wanchfalwa (Oncești) arătată <și săvârșite>^{a)} de el, mai întâi pentru sfânta coroană a regatului nostru al Ungariei, apoi și pentru maiestatea noastră, în felurite locuri și timpuri <și>^{b)} cu toată statornicia credinței, mai ales în părțile Moldovei, <unde>^{b)}, pe când ne străduiserăm să redobândim acele părți și într-o noapte avusesem o ciocnire cu Ștefan, voievodul Moldovei, Coroi însuși a luat parte și a luptat, ca un bărbat curajos, cu dușmanii pentru onoarea noastră printre alți slujitori ai noștri, ca atare, pentru o oarecare răsplătire a slujbelor, am hotărât să îi scutim și să îi sprijinim în veci, din plinătatea puterii noastre regești și din osebită milostivire, pe același Coroi și prin vrednicia lui Ioan, fiul său, și pe

Mihail de Petrova, pe celălalt Mihail Nan de Zlatina (Slatina), Petru Leuca de Farkasrew (Vadu Izei), Ioan Miclea de Sugatagh (Ocna Șugatag), Petru fiul lui <...> de Barthfalwa (Berbești), Simon, fiul lui Pop de Uglya (Uglea), Lupșa de Bardfalusuri (Berbești), Șteț de Fayerhaz (Ferești), precum și George Ovrán de Wanchfalu (Oncești), frații aceluiași Coroi, laolaltă cu toate moșiile, porțiunile de moșie și drepturile de proprietate, precum și cu lucrurile și bunurile lor, oricare ar fi ele, față de judecata și de împărțirea dreptății vreunui jude și de orice putere și jurisdicțiune a comiților sau vicecomiților și juzilor nobililor zisului comitat Maramureș, ba chiar îi scutim și îi sprijinim prin puterea <scrisorii> ^{a)} de față, ca să fie păstrați doar pentru judecata și împărțirea dreptății prezenței noastre personale, precum și a palatinului și judeului curții maiestății noastre regești”.¹⁰

În fața unor astfel de realități istorice de o importanță majoră chiar pentru suveranii acelor vremuri, respectiv marele voievod Ștefan cel Mare al Moldovei (când aceasta se afla la apogeul său istoric) sau Carol Robert de Anjou sau Ludovic I cel Mare, regi ai Ungariei, evenimente la care înaintașii onceștenilor au luat parte cu rol covârșitor, urmașilor acestora nu le rămâne decât asumarea unei admirații istorice pe măsură.

Note:

1. Filipașcu de Dolha și de Petrova, Alexandru, *Istoria Maramureșului*, Editura Gutinul, Baia Mare, 1997, p. 92;
2. Vezi pe larg: Păunescu, Al., Ivanciuc, C., în *Studii și comunicări de istorie veche și arheologie*, nr. 3 - 4, tomul 42, Editura Academiei Române, 1991, p. 205 - 209;
3. Kacsó, Carol, *Comori preistorice din Țara Maramureșului (catalog expoziție)*, Sighetul Marmației, decembrie 1992 - mai 1993, p. 26;
4. Popa, Radu, *Țara Maramureșului în veacul al XIV lea*, Editura Enciclopedică, București, 1997;
5. *Ibidem*, p. 155;
6. *Ibidem*, p. 156;
7. Chiș, Vasile Timur, *Oncești*, Sighetul Marmației, 2012, p. 19;
8. Vezi pe larg: Filipașcu de Dolha și de Petrova, Alexandru, *Enciclopedia familiilor nobile maramureșene de origine română*, Editura Eikon, București, 2015, p. 285 - 288 și 606 - 610;
9. Mihályi de Apșa, Ioan, *Diplome maramureșene din secolele XIV - XV*, Ediția a IV a, Editura Dragoș Vodă, Cluj Napoca, p. 702;
10. *Ibidem*, p. 701 - 702.